

КОГНІТИВНО-НОРМАТИВНІ СКЛАДОВІ ЕКСПЕРТНОГО ЗНАННЯ

За часів життя і діяльності Володимира Іларіоновича Шинкарука в суспільному і науковому дискурсі не були поширені поняття “експерт” та “експертиза”. Втім, це не означає, що не існувало експертної діяльності та експертного – як фахового і компетентного – знання. Сам В.І.Шинкарук, як і його колеги з Інституту філософії, часто-густо виступали в ролі експертів з суспільних, наукових, освітньо-виховних та ін. проблем, даючи фахові висновки для прийняття державних рішень. Звичайно, в основі цієї експертної діяльності лежали властиві для свого часу цінності та норми. Не існувало й експертизи як незалежного виду суспільної діяльності. Багато що залежало від особистісного сумління та тлумачення екзистенціального і культурного світу, в якому жили експерти. З цього погляду, взірці експертного знання, що спиралось на фаховість, компетентність, особисте переживання за долю філософії і причетних до неї людей, містяться у філософських текстах та світоглядних узагальненнях В.І.Шинкарука.

Існує вислів: “Експерт – людина, що знає багато про мале”. Експертне знання – це фахове і спеціалізоване знання, знання, що може дати лише фахівець. Як правило, з такою думкою асоціюється й те, що експертне знання – це знання, яке здобує в результаті експертної діяльності, проведення експертизи, до якої залучається фахівець з певної проблеми, що *володіє знанням*, отже, і способом його застосування, для розв'язання тих чи тих питань економічного, політичного, правового, технічного, екологічного, психологічного та іншого характеру – соціального і культурного в цілому. Відтак, й експертне знання має поставати в нормативному аспекті як таке, що відповідає загальним – і нині визнаним всім експертним співтовариством – вимогам проведення експертизи, тобто як незалежне, об'єктивне, фахове, аргументоване, компетентне, конструктивне, відповідальне тощо.

Вже з переліку цих вимог видно, що вони не лише доповнюють, а й “перекривають” одна одну, чим розмивають власні змістовні межі. А тому у вигляді практичних норм застосування можуть

вносити певну плутанину як в процес проведення експертизи, так і в критерії експертних висновків, що постають як певні тексти, що несуть специфічне знання – інформацію. Великою мірою це трапляється внаслідок того, що в експертній діяльності відбувається своєрідне взаємонакладання, з одного боку, знань, які використовує фахівець для отримання експертного висновку, власне – *оцінки* того чи іншого процесу, становища чи події, а з іншого, – знань як результату такої експертної оцінки. Іншими словами, **експертне знання** в кожному конкретному випадку виступає у вигляді конфігурації: **фахові знання експерта + знання, що є наслідком експертної оцінки**. Крім цього, треба враховувати також такі фактори, що експертне знання завжди є певним форматуванням експертних оцінок декількох фахівців різних профілів, чим посилюється (немов би подвоюється) комплексний і міждисциплінарний характер експертних висновків і фахівців одного профілю, чим зумовлюється його дискусійний характер. А беручи до уваги обидва ці фактори, можна говорити, що експертне знання, будучи вже за своїми змістовними витоками, практично і технологічно орієнтованим, тобто спрямованим на вироблення певної технології прийняття рішень, й за формою постає як практико-технологічне, тобто має за основу практичне рішення, відтак, спирається на деякий аргументативний дискурс, що керується певними домовленостями, конвенціями і консенсусом, а отже, виводиться в поле публічного дискурсу і громадського обговорення.

Щодо першої складової експертного знання, а саме знання експерта, то, якщо це наукове знання, воно в цілому керується виведеними свого часу ще Р.Мертоном чотирма ціннісними імперативами або інституалізованими нормами: *універсалізм*, *колективізм*, *безкорисливість* і *організований скептицизм*. Пізніше до них були приєднані ще два імперативи – *раціоналізм* і *емоційна нейтральність*. Імператив універсалізму стверджує позаособистісний, об'єктивний характер наукового знання. Норма колективізму означає, що результати наукового дослідження є власністю всього наукового співтовариства і суспільства в цілому, а не окремого вченого або ж наукових колективів. Імператив безкорисловості означає, що головною метою діяльності вчених має бути служіння істині, а не особисті інтереси. Організований скептицизм вміняє в професійний обов'язок вченого критичне ставлення до поглядів – як своїх, так і колег. Ціннісний

зміст норми раціоналізму налаштовує на прагнення аргументованого і доведеного знання, а емоційної нейтральності – накладає заборону у розв'язанні проблеми апелювати до особистих симпатій і антипатій, емоційних переживань. В цілому цими нормами визначається етос наукової діяльності – розуміння науки з погляду *належного* характеру взаємовідносин між вченими.

Втім, реальна поведінка вчених, як свідчить практика, достатньо амбівалентна щодо норм наукового етосу. Мова не про ганебні заідеологізовані дискусії, що відбувались в радянські часи, з педагогіки, біології, кібернетики, мовознавства. Й не про поведінку дослідників у повсякденній науковій практиці, коли порушуються елементарні моральні вимоги взаємин вчених як особистостей в наукових колективах, що, на жаль, має місце і призводить до аберації вищеокреслених імперативів. Йдеться про структурні особливості і реальну динаміку сучасної наукової діяльності, коли суб'єкти наукового пошуку вступають у конфлікт із певними культурними цінностями та соціальними нормами. Завжди існувала відмінність між науковим знанням і тією людською та культурною формою, в якій науковець володіє змістом цього знання та своїми пізнавальними силами і їхніми витокami. Тому універсальні та об'єктивні норми, які ведуть до об'єктивного знання, завжди поставали як актуалізація свідомого життя науковців та їхнього ставлення до знання. Нині ж, в епоху глобалізації, комерціалізації і підпорядкування науки бізнесу, це призводить до різкого протиставлення виявлених Р.Мертонем норм наукового етосу, так званих корпоративних норм наукової діяльності, що орієнтують поведінку вчених вже не на належне, а на *суцє*. Так нормі колективізму протиставляється *егоїзм*, універсалізму – *партикуляризм*, безкорисловості – *зацікавленість*, організованому скептицизмові – *організований догматизм*. І це не епатаж, а наслідок реальних змін в інституційних структурах наукових досліджень.

У традиційній академічній науці власником знання, як правило, виступав *вчений як індивід*. Цьому відповідала норма його *особистої відповідальності*. Але сьогодні, наприклад, в біотехнологічних фірмах складається *корпоративна власність* на здобуте знання. Простір особистої відповідальності різко звужується. Проте, водночас, утверджується норма колективної (корпоративної) відповідальності і підзвітності суспільству. З етичної точки зору, виникає

новий тип морального суб'єкта ("вчений-бізнесмен"), який опиняється немовби на роздоріжжі двох етосів – етосу вченого і етосу бізнесмена. В англомовній літературі протилежна спрямованість практик цих двох етосів знаходить термінологічну фіксацію як відношення особистої відповідальності (personal responsibility) і корпоративної підзвітності суспільству (corporate accountability).

Ця трансформація норм позначається і на експертній діяльності і на знанні як результаті цієї діяльності. Тому нині такого великого значення набуває норма *незалежності* експертизи, з одного боку, і *публічність* обговорення експертних резюме і рекомендацій, – з іншого. Але означена трансформація, так би мовити, "діє" і всередині здобування та функціонування експертного знання, особливо на другому рівні його "організації", а саме на рівні експертного знання як результату оцінки суб'єктом експертизи тих чи інших процесів і явищ. Феномен *володіння* знанням, на основі чого експерт, власне, залучається до певної експертизи і на основі чого він здатний давати оцінку і формувати експертний висновок, тут постає у подвійній іпостасі": *бути компетентним*, бути фахівцем і *бути власником* цього знання. У такий спосіб у реальній експертній практиці часто-густо перед суб'єктом експертизи постає дилема, яку можна висловити словами Пушкіна: "Не продається вдохновенье, но можно рукопись продать". Однак тут водночас виникає і "третій бік" проблеми, і як будь-який "третій бік" він стає видимим лише у певній перспективі, а тому часто постає як "позірний", тобто такий, що ми покладаємо у думці, про який ми гадаємо, а отже, і "віртуальний", такий, що покладається нашою уявою і який існує в уяві. Великою мірою актуалізація і позиціонування його залежить від вольового зусилля, зусилля надати йому характер реального буття – інтелектуального і морального, відтак, від *зусилля бути* експертом, а не імітатором, що не діагностує, а симулює хвороби, ризики і небезпеки і з особистою (чи корпоративною) вигодою продає їх на ринку інформації. Йдеться, звичайно, про особистісну ідентичність і збереження власної аутентичності експерта на екзистенціальному рівні, честь і гідність – на моральному, чесність і справедливість – у буденно-практичному спілкуванні.

З цими моральнісними і екзистенціальними імперативами можливості здійснення (виконання) експертної діяльності переплетені й когнітивні норми, які легітимують експертне знання як

власне експертне. Ці когнітивні норми розкриваються, якщо розглядати експертизу як певну соціальну технологію. Вже за своєю практично-технологічною спрямованістю експертиза – це певна техніка і технологія здобування *діагностичного* знання.

Діагностична спрямованість експертної діяльності передбачає реалізацію певного алгоритму дій. *Sui generis* діагностика (*diagnosis*) – це своєрідна “еквівокація” (двокличність), або “полемос”, знань, в якому одне знання висвітлюється іншим, на тлі і за допомогою іншого. Або ж одне знання висвітлює інше, висвітлюючись при цьому саме, відтак виявляючи свою “тінь” поза собою, тобто свої межі у світлі іншого знання. Чи-то: виявляючи інше знання, воно виявляє й саме себе в своєму вічному буттєвому запитуванні “Що це є?”. Не випадково, сам дискурс і термін діагнозу утвердився спершу в медицині і пов’язаний саме з відчуттям неповноти, обмеженості знань на тлі інших знань. Онтологічним підґрунтям такого дискурсу постало розуміння хвороби як певної ушкодженості і неповноти буття, що інспірувало й обережність з оперуванням знаннями, спрямованими на лікування, бо ж чи можна знати напевне, що таке повне і досконале буття? Звідси й відоме Гіппократове: “Не зашкодь”.

Необхідність експертизи виникає тоді, коли в “природному” (такому, що сприймається як природне) зв’язку причин і наслідків (“природному протіканні процесів”) утворюються розриви, які не можна вже пояснити з точки зору цих причин і наслідків. Виникає потреба в діагнозі – встановленні інших причин спостережних наслідків. Відтак, виникає потреба в якомусь іншому “масштабі” мислення, іншій перспективі бачення, якомусь іншому знанні, яке може запропонувати лише фахівець, а не той, хто знає систему, що працює, в якій, втім, стався злам. Тут виявляється щось інше, “неорганічне” цій системі, “штучне”. І поява цього “штучного” утворює ситуацію, в якій її спільник вже не може, так би мовити, відрізнити “істину” від “похибки”, бо в цих термінах описуються речі, для яких є вже відомі (в наявних причинно-наслідкових зв’язках) підстави. Так, заборона хімічного препарату ДДТ не описується в термінах “істинне” і “хибне”. Він був заборонений не тому, що був створений на основі хибних уявлень про його природу, а тому, що виявив свою шкідливість для організму тварин і людини. І саме тому не потрібно було ставити питання, чи є він

адекватним/неадекватним нашим уявленням про природну його будову. Проблема тут полягала в іншому: відповідають чи не відповідають природничо-наукові знання про нього нашому проекту? Не розуміючи цієї обставини, не можна шукати й в інших випадках пояснення лише в “природному плині процесів”, оминаючи “неорганічні” “штучні” новоутворення та їх причини, а тому й неправильно діагностувати (оцінювати) ситуацію.

В сучасному, логічно-операційному значенні, діагностика – це, передусім, процедури оцінки (ідентифікації, атрибуції, кваліфікації та ін.) вихідної методологічної, когнітивно-нормативної моделі проведення експертизи. По-друге, діагностика – це аплікація цієї моделі до досліджуваного (оцінюваного) явища, що передбачає, з одного боку, оцінку знанневого комплексу об’єкта експертування, а з іншого, – розбіжності між ним та реальним функціонуванням об’єкта. По-третє, діагноз передбачає співвіднесення та перевірку здійснюваних кроків в першому та другому видах операцій. По-четверте, діагноз неможливий без оцінки і інтерпретації результатів третього кроку операцій. І, нарешті, по-п’яте, виявляються (чи-то прогножуються) наслідки прикладання вихідної моделі оцінки до системи (об’єкта) діагностування. У такий спосіб сама логіка розгортання діагностування веде до конституювання наступних характеристик експертування, що визначають, зрештою, й когнітивні норми експертного знання. Це – комплексність і міждисциплінарність, відносність і конкретність, ймовірнісність й інтерпретативність, прогностичність і проективність, інтерсуб’єктивність та дискурсивність.

Діагноз передбачає *пропозицію* – пропонування певних “ліків”, “лікувальних процедур” і “режиму лікування”. Тому завбачається, що підсумком експертизи має бути відповідальне і ефективне *експертне резюме*. За формою воно постає як висновок, що виступає як пропозиція, яка дає *рекомендації*. За змістом воно містить *факти, коментарі, пояснення*. Тому з логічного боку резюме повинно мати характер *доведення*, а використовувана в ньому *аргументація* – розгортатись в логічно-дискурсивній і водночас раціонально вираженій *інтерсуб’єктивній* і дискурсивній формі. Постаючи у вигляді *тексту* та відповідного *дискурсу*, що керується *герменевтичною*, спрямованою на порозуміння *раціональністю*, експертний висновок як сукупність (система) певних конкретних оцінок має входити у предикат суджень і актуалізуватись у висловлюваннях,

що за визнання їх аргументованості з боку експертного співтовариства та замовників експертизи, перетворюються на *знаннєвий ґрунт* раціонального прийняття ефективних управлінських рішень.

В оцінці ефективності експертизи зазвичай вичленовують три такі норми, вони ж – критерії:

1) економічність – як відношення витрат до отриманих результатів (ефективність тим вище, чим менші витрати на використання засобів та ресурсів за отримання того самого результату);

2) результативність – як відношення отриманого результату до поставленої мети, що виражає ступінь реалізації цілей діяльності (ефективність тим вище, чим більшою мірою результати відповідають цілям);

3) доцільність – як відношення цілей до реальних потреб і проблем, що виражає раціональність цілей, які ставлять (ефективність тим вища, чим більшою мірою цілі вирішують реальні проблеми).

Отже, в основу такої оцінки ефективності покладено модель цілераціональної діяльності, саме тієї діяльності, що як тип ставлення людини до дійсності сформувалась, за М.Вебером, під впливом протестантської етики, і яка становить глибоке мотиваційно-сміслові підґрунтя господарської практики, причетної до становлення капіталістичної ринкової економіки. Водночас, в цей, за Ю.Габермасом, модерний час, відбувається розмежування сфер наукового, етичного і естетичного дискурсів, що, зрештою, посприяло утворенню сфер існування спеціалізованого, відтак, й фахового знання. Це призвело до своєрідного поділу праці в духовній сфері і появи вузьких фахівців – знавців “свого профілю”. Відтак почала формуватись і культура експертів, котра наприкінці ХХ ст. набула загрозливого характеру, бо з підпорядкованої соціальному опікунству вона виродилась в суто техніко-технологічну. Чи можливе – за збереження позитивних напрацювань останньої в галузі методології і методики експертування – поєднання її з цінностями та нормами гуманітарної експертизи, спрямованої на збереження людського обличчя *homo sapiens* та відвернення небезпек і загроз людському існуванню, покаже час.

Звертаючись до творчої спадщини Володимира Іларіоновича Шинкарука, не можна не дивуватись проникливості його інтуїції та глибині філософської рефлексії, у світлі якої марксистські положення набували нового предметного змісту. З погляду когнітивних норм

і високих імперативів, які висуваються до сучасного експертного знання, великого евристичного значення набуває його тлумачення Марксового поняття “духовно-практичних почуттів”, до яких він відносив *віру, надію, любов*. На нашу думку, ці почуття мають не лише входити, а й визначати культуру експертів, становлячи антропологічні засади та екзистенціальне підґрунтя їхньої практики, спрямованої на забезпечення та окреслення нових духовних обріїв людського існування.